

Metsä kulttuurimaisemana

Martti Linkola

SUMMARY: THE FOREST AS A CULTURAL LANDSCAPE

Linkola, M. 1987 Metsä kulttuurimaisemana. Summary: The forest as a cultural landscape. *Silva Fennica* 21(4): 362–373.

Jääkautta edeltänyt eroosio ja peruskallion murtumalinjat ovat muovanneet suomalaisen maiseman pääpiirteet. Maiseman pienpiirteet syntyivät jääkauden ja mannerjään sulamisprosessien vaikutuksesta. Luonnon perusmuotojen päälle ihmisen toiminta on synnyttänyt sarjan maisemallisia kerrostumia. Artikkelissa kuvataan etenkin kaskiviljelyn ja sen lisäksi tervanpolton, metsälaidunnuksen ja eräiden muiden metsänkäyttötapojen vaikutuksia metsämaisemiin. Myös isojaon vaikutusta metsiin tarkastellaan.

The main features of the Finnish landscape are a result of preglacial erosion processes and the structural lines of the bedrock. The microstructure of the landscape was created by the Ice Age and its melting processes. Upon this base, human activities have created a palimpsest of cultural landscapes. The article describes the effects of slash-and-burn cultivation, tar production, cattle ranging and some other forest uses to the forest landscape.

Keywords: Cultural landscape, slash-and-burn cultivation, land occupation ODC 907.3+908.1+91

Author's address: Museovirasto, PL 913, SF-00101 Helsinki, Finland

Maiseman stratigrafiaa

Rakenteellisina tekijöinä suomalaista maisemaa ja sen eri muotoja hallitsevat luonnonhistoriallisten kausien luomat moninaiset pää- ja pikkupiirteet. Maiseman perusmuodot johtuvat kallioperän ammoisista syntyvaiheista ja preglasiaalisista (jääkautta edeltävistä) kulumistapahtumista ja peruskallion murtumalinjoista. Maisemamuotojen pierrakenteen on suurelta osin synnyttänyt viimeinen jääkausi sulamisvaiheineen. Tämän kaiken päälle on rakentunut kasvistollisen kehityksen säätelemä elävä luonto.

Alkuperäisen luonnon perusmuotojen ja pikkupiirteiden päälle on rakentunut sarja "maisemallisia kerrostumia", joiden luonteen

ihmisen toiminnot, hänen kulttuurinsa ja taloutensa ovat määränneet. Nämä kerrostumat eroavat toisistaan sen mukaan millainen kulloisenkin historiallisen kauden teknologia, elinkeinorakenne, valtarakenne ja siihen liittyvä maanjakomenettely on ollut ja millaisia tyyllisiä ihanteita kulloinkin on vallinnut. Avosilmäinen tarkastelija saattaa nähdä eri historiallisten kausien vaikutukset elävänä todellisuutena vielä tämän hetken maisemassa, sen eri tyypeissä, eräänlaisena maiseman historiallisena kerroksellisuutena eli stratigrafiana.

Luonnontieteellisesti on merkittävää, että tietyt kasvivyhdyskunnat ja laajemmatkin eliöyhteisöjärjestelmät ovat tietyn kulttuuri- ja elinkeinohistoriallisen kauden tuotetta, ja

kun tuolle kaudelle tyypillinen maankäyttö- tai lakkaa tai muuttuu, ne häviävät ja korvautuvat toisilla eliöyhteisöillä. Ihminen on muuttanut eliöyhteisöjä (ekosysteemejä) ja luonut kokonaan uusia.

Maiseman kulloinkin vallitseva tila on pitkän historiallisen tapahtumaketjun päätös. Maiseman rakenteen ja hahmon selittää siihen kehityshistoria, jota ovat säädelleet luonnonprosessit ja ihmistyö. Vain niiden kummankin tarkastelu auttaa meidät ymmärtämään maiseman historiaa ja sen nykytilaa.

Peltoa vähän, ihmisen muuttamaa maisemaa paljon

Ennen 1700-luvun toisella neljänneksellä alkanutta suurta väestönlisäystä oli tietenkin peltoala maamme kokonaispinta-alaan nähden hyvin pieni; muualla kuin Suomen eteläpuoliskon suurilla savikkoalueilla viljelymai-

semat olivat vain pieniä pilkkuja salomaisen hallitsemassa maassa. Mutta ihmisen vaikutus luontoon ulottui kuitenkin peltoviljelyn rinnalla harjoitetun kaskiviljelyn ja kaskista riistäytyvien metsäpalojen vaikutuksesta varsin laajalle. Myös tervanpolton vaatima puuston verotus vaikutti metsämaisemaan suurilla aloilla.

1600-luvulla myyntiä varten harjoitettu tervanpolto oli merkittävää suuressa osassa Järvi-Suomea Saimaan ja Päijänteen vesistöalueilla, Uudellamaalla ja osassa Varsinais-Suomeakin sekä koko Pohjanmaan rannikoseudulla, Etelä-Pohjanmaalla myös kauempana sisämaassa. Satakunta vuotta myöhemmin terva-alue käsitti etelässä enää pieniä aloja Saimaan lounaispuolella, Etelä-Hämeessä ja Varsinais-Suomen takamaissa mutta siihen kuuluivat laajat alat Pohjanmaata eteläiseltä Suomenselältä Oulujärvelle ja Simoon asti; rannikolle terva-alue ulottui enää Iin – Simon seudulla. 1800-luvun mit-

Kuva 1. Tervahautaa rakennetaan Seppälän kartanossa 1908.
Fig. 1. Pine-wood being piled for tar burning in Seppälä Manor in 1908.

taan metsän laajamittainen käyttö myyntiter-
van tuottoon supistui vain Pohjanmaan taka-
maiden ja kaukaisen Kainuun elinkeinoksi.
Isommat jäljet kuin konsanaan puiden koloa-
minen ja kaataminen tervaksiksi jätti Suomen
metsiin kaskitalous, tuo maamme metsien
käytön ja niiden maiseman ja puulajisukkes-
sion suuri mullistaja.

Kaskiviljely

Metsän polttoon perustuva kaskiviljely ja
peltojen raivaus ovat kumpikin olleet alku-
muodoissaan lähes yhtäläinen tapahtuma.
Kaskiviljelystä ovat vain puuttuneet peltovil-
jelyyn kuuluvat myöhemmät toimet. Sen sijaan,
että kaskimaa olisi aikaa myöten muokattu
pelloksi, se jätettiin kasvamaan metsää.
Uutta metsää siirryttiin polttamaan kaskeksi
ja entistä kaskimaata palattiin viljelemään
vasta sitten kun siihen oli jälleen kasvanut
riittävän ikäinen ”polttokypsä” metsä.

Yleensä on arveltu, että vanhin kaskiviljely
käytti hyväkseen vain lehtipuuvaltaisia met-
siä, joita oli luonnontilaisessa erämaa-Suomessa
ainakin joillakin lehtomailla, rannoilla ja
kulon aikanaan polttamalla aloilla. Viime
vuosina suoritettujen paleoekologisten tutki-
musten, etenkin järvenpohjasedimenttien
siitepölyanalyysien perusteella on alettu
pitää mahdollisena, että myös havumetsiä
kaskettiin maassamme jo esihistoriallisella
rautakaudella.

Kaskiviljelyä oli monta eri muotoa, mutta
yhteisenä piirteenä, ”perusteknologiana” oli
se, että puusto poltettiin ja viljelykasvien
viljely tapahtui näin muodostuneessa maan
pinnalla olevassa tuhkapitoisessa kerroksessa.
Poltto aiheutti kemiallisia ja biologisia mu-
toksia, joiden seurauksena huomattava osa
maaperän ohuen pintakerroksen ja poltetun
puuaineksen ravinteista muuttui viljelykas-
veille käyttökelpoiseen muotoon. Kaskivilje-
lyä sääтели se, että viljelykasvit käyttivät näin
vapautuneet ravinteet nopeasti loppuun. Tä-
ten kaskiviljelystä tuli kiertoviljelyä, jossa vil-
jelymaa oli kerrallaan käytössä vain lyhyen
aikaa, 1–4 (enintään 8) satokauden ajan.

Kun kaskimaa hylättiin se jäi ahoksi, joka
kasvoi hyvin ruohoa muutaman vuoden –
ollen silloin tarvittaessa hyvää laidunta – ja
metsittyi sitten. Samaan maahan voitiin kaa-

taa kaski 20–40 vuoden väliajoin. Jos metsil-
le annettiin riittävästi aikaa uudistua, maan
ravinnevarat palasivat ennalleen. Arvo Soini-
nen on korostanut, että kaskeaminen muuttui
ryöstöviljelyksi vasta silloin, kun kaskeami-
sten välille jätettiin metsälle liian lyhyt kasvu-
aika. Näin kuitenkin yleisesti tapahtui kaski-
talouden myöhemminä kausina 1700- ja 1800-
luvulla, jolloin puhuminen ryöstöviljelystä
kävi (ehkä) oikeutetuksi.

Kaskiviljelyalueilla, jotka varsinkin kaski-
talouden varhaiskausilla olivat useimmiten
samalla uudisasutus- ja uudisviljelyalueita,
oli raivattua maata vähän ja maan ns. perus-
parannustöitä ei lainkaan suoritettu. Vaikka
kaskimaan sadot olivat usein hyviä, ei maata-
lous tuolloin yleensä elättänyt – mm. karjatalo-
uden vähäisyyden vuoksi – kaskitalonpojan
koko perhettä. Ympäröivät riistametsät ja ka-
lavedet muodostivat varsinkin uudisasutus-
vaiheessa merkittävän osan ravinnonlähteis-
tä. Tätä kuvastaa mm. 1500- ja 1600-luvun
Itä- ja Keski-Suomen uudisasutuksen yleinen
sijoittuminen rannoille; mäki-asutus ja yleensä
vesistöistä riippumaton asutus on moniaalla
nuorempaa ja sen voi tulkita heijastavan
täydellisempää jättäytymistä maatalouden
varaana elinkeinonharjoituksessa.

Maatalouden tuotto – ja siis kaskiviljelijä-
väestön hyvinvointi – riippui paljon siitä mit-
ten suuria aloja kyettiin kaskeamaan. Vilje-
jä tähtäsi suuriin kaskiraivioihin, ja kun kas-
kityöt keskittyivät tiettyyn osaan vuotta, hän-
nen työnsä oli urakaluontoista. Urakoiden
välillä levättiin tai metsästettiin ja kalasteti-
ttiin. Veikko Anttila on pohdiskellut ihmisen
suhdetta luontoon kaskiviljelyuudisasutus-
vaiheessa ja sen kulttuurimaiseman laatua,
joka tuossa agraaritalouden ekspansiivisen
vakiintumattomassa vaiheessa syntyi:
”Voimme kuvitella, että kaskitalonpojan sil-
mää ilahduttivat aukeat, paljaat, mustuneet
mäet ja vaarat, jotka pian kantaisivat tähkä-
päitä ja sen jälkeen heleätä ruohoa. Menesty-
vän, voimaperäistä maataloutta harjoittavan
talonpojan ympäristöä luonnehtivat tällöin
aukeat kaskialueet ja vanhojen kaskien paik-
alle kasvaneet heleät koivikot.”

Savolainen asutusvaltaus

Kaskiviljelytalous oli mahdollistanut
maamme suurimmaksi asutusliikkeeksi nimi-

Kuva 2. Kaskenviertäjiä Enossa. I.K. Inhan valokuva vuodelta 1893.
Fig. 2. Slash-and-burn cultivation. A photo from eastern Finland in 1893.

tety ”savolaisekspansion” 1500-luvulla ja
sen jälkeen. Suppealla Suur-Savoksi nimitet-
tyllä eteläisen Savon asutuksen kanta-alueella
(Mikkelin – Juvan – Säämingin seuduilla)
asustanut väestö oli ottanut viimeistään keski-
ja uuden ajan taitteessa käyttöön sellaisen
kaskitekniikan, jolla voitiin polttaa kaskeksi
ei vain lehtimetsiä, joita erämaissa monesti-
kin oli vähän, vaan myös isopuisia kliimaks-
vaiheen havumetsiäkin, mieluiten hyväkas-
vuisia kuusikoita. Metsät saatettiin uuden sa-
toisan ja runsaasti haarovan korpi- eli juu-
reisrukiin avulla kasvattamaan hehtaarituo-
ltaan mittavia viljasatoja, olkoonkin että
yhdelta alalta saatiin vain 1–2 satoa.

Vehnä ja ohra ovat maamme vanhimmat
viljalajit ja ne ovat kuuluneet myös vanhim-
paan kaskiviljelytalouteen. Tämä 1500-luvul-
la alkava kaskiviljely- ja asutusekspansio
merkitsee nyt rukiin viljelyn laajamittaista
leviämistä; ehkäpä käytetty ruislajike on kes-
keinen tekijä koko tässä kaskiviljelyn valta-

vassa voimistumisessa. Havumetsien laajalle
kaskeamiselle juuri se antaa ”käyttömotiva-
tion”. Itse havumetsänpoltto on osattu jo
aiemmin, vieläpä ”käyttömotivaation” puut-
teessa se on voitu välillä unohtaakin . . .

Tämän järeiden havumetsien kaskeami-
seen eli huuhtien tekoon perustuvan taloutensa
turvin savolaiset levisivät niin itään, poh-
joiseen kuin länteenkin Ruotsin hallitusvallan
katsellessa sitä suopeasti, jopa konkreettisesti
sitä tukien. Koko keskinen Suomi ja osa Poh-
jois-Suomea tuli 1500-luvun alkupuolelta al-
kaen asutetuksi: Pohjois-Savo, Keski-Suomi,
Keski-Pohjanmaa, Pohjois-Karjala, Oulujär-
ven tienoot; myöhemmin Kainuu ja lopuksi
Kaakkois-Lappikin sekä – tosin hiukan toisin
viljelymuodoin – osia Etelä-Karjalastakin.
Myöhemmin uudisasutus koki kyllä takaisku-
ja sodan ja katovuosien takia. Karjalan suun-
nalla tätä savolaisekspansiota oli tukenut
Stolbovan rauhan (v. 1617) aiheuttama alku-
peräisen kreikanuskaisen (ortodoksisen)

väestön osittainen pako Venäjälle.

Vaan eipähän leveäposkinen ja pitkänpuoleisia länsisuomalaisia pienikokoisempi savolainen tyytynyt edes Suomenmaahan ja siihen vastikään liitettyyn Karjalaan. Kun hyvät kaskisadot tuottivat runsaasti hiilihydraattipitoista ruokaa niin, että savolaisen luustoltaan leveät posket saivat myös hyvinvoinnin pulleutta – ”savolainen pulloposki syö puuronkin leivän kanssa” – oli hän valmis ryhtymään yhä laajemmin Ruotsin hallitusvallan imperialismiin käyttövoimaksi, kun vain rehevästä maaperästä kertovia ikikuusikoita tai kuusi-lehti-sekametsiä oli tarjolla kaskettavaksi. Niinpä hallitusvalta sai houkutteluksi savolaisia siirtymään Ruotsin Värmlannin länsiosiin ja lännemmäksikin nykyisen Norjan puolelle asumattomille, mahtavien kuusimetsien verhoamille mäki- ja vaaraseuduille varmistamaan Ruotsin hegemoniaa Tanskaa (Tanska–Norjaa) vastaan. (On kylä osoitettu, että tähän asutusliikkeeseen osal-

listui tuntuvasti myös länsisuomalaista väestöä.)

Ei tässä kaikki. Myös nykyiset Yhdysvallat saivat nähdä 1600-luvulla ainakin pienten savolaisen kulttuurimaiseman alojen ilmaantumisen omiin korpimaihinsa. Eikä karjalaisen (juuriltaan osin savo-karjalaisen) asutuksen syntyminen Venäjän Tverin kuvernementtiin Moskovan luoteispuolelle varmaankaan perustunut ainoastaan tarpeeseen paeta Ruotsin julmia herroja ja pappeja Ruotsin valtaan joutuneesta Karjalasta, vaan myös haluun löytää hyviä viljelys- ja kaskimaita: Tverin alueella kasvoivat Venäjän näiden osien parhaat kuusimetsät vieläpä eteläisen-viljavalla maaperällä.

1700-luvulla kaskitalouden voi katsoa jo vakiintuneeksi viljelymuodoksi, jolla ei enää ollut uudisasutus- ja asutusvaltausuosien rajattomia metsien reservialueita käytettävissään. Hallitusvaltakin alkoi huomata metsävarojen hupenemisen – pelättiin, tosin ilmei-

sesti turhaan, metsien vähenevän jopa ruukiteollisuuden puu- ja sysisarpeen vaarantavassa määrässä – ja pyrki määräyksillä rajoittamaan kaskiviljelyä. Hallitusvalta ei kyllä paljontaan tullut kansaltaan kuulluksi ja kaskitalous jatkui voimaperäisenä, kunnes se 1800-luvun toisella neljänneksellä alkoi joutua ns. ekologisten realiteettien eteen. Kaskettavat metsämaat alkoivat monelta seudulta todella loppua. Nyt oli varsinkin Itä-Suomen kaskikansalla edessään kova työ.

Kaskikautta oli jatkettu mahdollisimman pitkään mm. maaperän kivisyyden vuoksi: kaskiviljahan voitiin viljellä kivien kattamassa maaperässä puuaineksesta ja maaperän ohuesta pintakerroksesta saadussa poltto- tuhkassa. Maan muokkauksessa siemenen sekoittamiseksi voitiin tyytyä kevyen muokkaamiseen käsikäyttöisellä kaskiharalla tai hevosvetoisella joustavalla risukarhilla. Kaskimaata sittemmin – kaskikulttuurin myöhemmässä vaiheessa – kynnettäessäkin hevonen veti auraa, jonka vannas muodosti kaksi suorakkoa teräpiikkiä. Tällainen hankoaura (uatra, sahra-aura, nökköaatra) oli helposti nostettavissa kivien ja kantojen yli.

Kun sitten Itä-Suomen kiviset maat oli saatettava peltoviljelyyn, so. raivatuiksi, tasisella maalla ojitetuiksi, karjanlannalla höystetyiksi, pysyviksi pelloiksi oli edessä kaksikin urakkaa. Oli suoritettava valtaviin kivimäärien raivaus pelloista joko pellonsyrjän kiviaineksi tai vähintään kivikasoiksi pelolle pakostakin jäävien liikasuorien silmäkivien päälle. Tämä työ tehtiin suurelta osin käsivoimin (reellä voitiin tietenkin kiviä vedättää), – vielä syksyn iltapimeälläkin voitiin kiviä kanniskella, kun muita ulkotöitä ei enää nähnyt suorittaa. Pentti Haanpään lentävää lausetta pienviljelijän elämästä: ”Se on sitä tuttua sankaritarinaa Suomen saloilta” sopii kyllä käyttää näitäkin suorituksia kuvaamaan.

Toiseksi oli kehitettävä karjataloutta paitsi lisäravinnon hankkimiseksi ylipäänsä, myös kriisiturvaksi hallan uhatessa peltoviljelyaloja; katovuosista oli saatu ankaraa oppia. Lisäksi karjaa oli oltava riittävästi, jotta saatiin edes jonkin verran lantaa jatkuvasti ylläpidetyn peltomaan ravinteikkuuden säilyttämiseksi; kaskihan ei ollut lantaa tarvinnut. Tämä puolestaan edellytti laidunmaan ja heinämaan raivausta, olkoonkin että monin paikoin hylätyt kaskimaat sinällään kelpasivat

laitumiksi ja niitettäväksi heinämaiksikin.

Eräänlaista kaskitaloutta oli myös itäsuomalainen kytöviljely, jota voisi nimittää suokaskiviljelyksi. 1600-luvulta alkaen kehittyi Itä-Suomessa tämä suonviljelymuoto, jossa puisia rämesoita poltettiin ensin suokaskeksi ja myöhemmin raivattiin pelloksi.

Siirtyminen kaskiviljelystä peltoviljelyyn, joka pitkän päälle oli sittenkin paremmin tuottavaa, oli suurelta osalta pääomakysymys. Soininen on todennut, että pellonraivauksen laajuus riippui olennaisesti siitä miten viljelijällä oli varaa odottaa useita vuosia raivaukseen uhratun työn tulosta. Köyhän viljelijän kannatti paremmin pysyä kaskiviljelyssä, vaikka sen tuotos ennen pitkää jäi heikommaksi kuin hyvin raivatun ja lannoitetun pellon. Kaskikauden loppuvaiheessa kaskiviljely olikin viljelijäväestön köyhimmän osan elinkeino. Sitkeimmin piti kaskenviljelystä kiinni Itä-Suomen tilaton loisiväestö, joka viljeli vuokrataskia. Vasta 1870-luvulla nopeasti kehittynyt puutavarakauppa nosti metsän puun arvon sellaiseksi, ettei kaskimaata enää haluttu antaa vuokralle. Vapaan kaskimaan valtauksen oli isojako (ja viimeistään usjako) jo pääosin lopettanut muuttamalla yhteismetsät itsenäisten tilojen (perintötilojen ja kruunutilojen) yksityismetsiksi. Tämä prosessi oli alkanut jo heti 1700-luvun puolenvälin jälkeen, joskin edennyt hitaasti.

Kaskeaminen oli vielä 1800-luvun alkupuolella lähes kaikkialla maassa tunnettu ja ainakin jonkin verran käytetty viljelymuoto. Täysin tuntematon se oli vain suppeilla alueilla läntisessä rannikko-Suomessa ja Keski- ja Pohjois-Lapissa. Kaskiviljelyn painopiste on ollut kuitenkin Itä-Suomessa: itäisessä Keski-Suomessa, Savossa ja Karjalassa, missä kaskeamista harjoitettiin monin paikoin tälle vuosisadalle asti. Tuoreimmat tiedot kaskenpoltosta ovat Savosta ja Pohjois-Karjalasta 1940-luvun lopulta, vieläpä 1950-luvulta. Tällöin kaskeaminen oli kuitenkin lähes aina yhteydessä laidunmaan tai uuden pellon raivaukseen. Heinämaaksi tai pelloksi raivattavalta metsäalalta otettiin ensin sato kaskiviljelymenetelmän mukaisesti ja sitten ala muokattiin pysyväksi pelloksi tai heinämaaksi.

Kuva 3. Kaskiruis kylvettiin palaneeseen maahan ja jyvät peitettiin risukarhin avulla. Kuva Joroisista vuodelta 1894.
Fig. 3. Rye grains were sown in the black soil and covered using a horse-drawn hoe. A photograph from Joroinen in 1894.

Museovirasto

Kuva 4. Eräs ainoa valokuvia kasvavasta kaskirukiista. Kuva Kihniöstä ennen vuotta 1930.
Fig. 4. A rare photograph of slash-and-burn rye cultivation, taken in Kihniö before 1930's.

Kaskiseutujen maisema

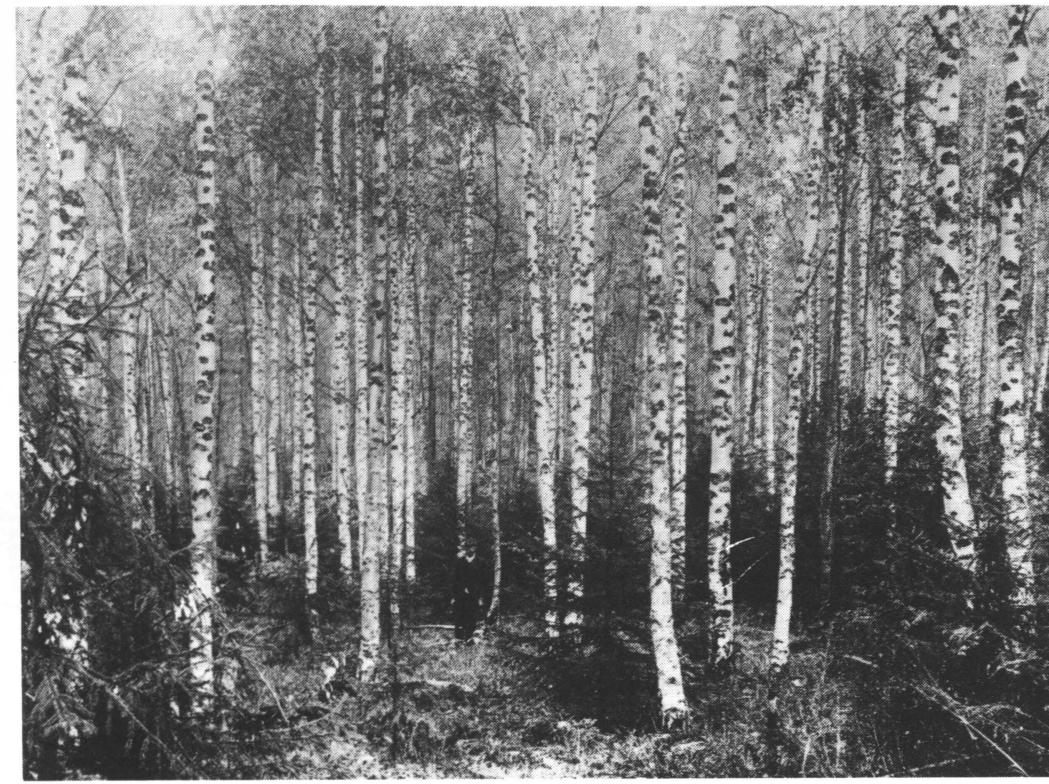
Kaskiviljely ja siihen liittyvä laidunnus lisäsivät luontomme moninaisuutta. Syntyi uusia maisematyyppejä: nurminiittyjä – ahoja ja ketoja – ja eri kehitysvaiheessa olevia lehtipuuvaltaisia metsiköitä, joita ei luonnonoloissa syntynyt kuin vähän, yleensä vain kulojen seurauksena.

Viljavimmat kaskimaat talojen ja kylien lähimailla raivattiin yleensä enemmän tai myöhemmin pelloiksi, mutta etenkin kauempana sijaitsevat kaskialat yleisesti jäivät niityiksi tai ahoiksi, joita niitettiin ja myöhemmin laidunnettiin. Peltoviljelyn vakiintuessa erämaiden kaukokasket, huuhat, saivat metsittyä luontojaan; ne palasivat salojen metsäluonnoksi, viimein vanhaksi havumetsäksi.

Kylien lähelle kaskimaille nousseet metsät kelpasivat laidunmaiksi, syöttöahoiksi. Nii-

den maastoa karja muokkasi tallauksellaan, ruokailullaan ja lannoituksellaan. Tämä piti metsähaan kauan vapaamuotoisella tavalla puistomaisena. Metsittyvistä kaskista kerättiin myös lehdeksiä. Tällaiset kaskiperäiset maisemat säilyivät omanlaatuisinaan kulttuurimaisemina kauan tulenkäytön ja viljelyn jälkeen.

Kaskiaho metsittyi vähitellen. Sille kasvoi tavallisesti ensin koivu- ja leppävaltainen metsä, jossa saattoi olla mäntyä joukossa. Tulen vaikutuksesta kuusi oli joutunut jatkuvasti väistymään mänty- ja koivumetsien lisääntyessä. Pienten kiertokaskien viljely, jossa poltto uudistettiin säännöllisin väliajoin, johti siihen, että kylien liepeille, missä polton väliajat jäivät lyhyimmiksi, syntyi lopuksi melkein puhtaita harmaalepikoita. Nämä nousivat toisaalta lepän nopean pituuskasvun vuoksi, toisaalta siksi, että laitumella kulkeva

Olli Heikinheimo/Metsäkirjasto

Kuva 5. Kaskeamisen loputtua kaskimaille kasvoi kauniita koivikoita. Alta nousee kuusialikasvos.
Fig. 5. Beautiful birch forests with spruce undergrowth grew on abandoned slash-and-burn lands.

lehmikarja söi vähimmin mieluisasti lepän taimia. Hieman sivummalla oli koivua kasvavia kaskenjälkeismetsiä ja niiden takana kaskenjälkeisiä männiköitä. Vasta kasketun alueen ulkopuolella tai hyvin kauan sitten kasketuilla aloilla saattoi kuusi olla metsien valtapuuna.

Miltä sitten näytti suurkaskitalouden luoma kulttuurimaisema 1800-luvulla? Kaukaiset havumetsäkasket oli jätetty oman onnensa nojaan sadonkorjuun jälkeen. Ne metsittyivät samaan tapaan kuin luonnonkulojen jäljet. Maaperästä riippuen koivikko tai männikkö valtasi maan, joka saattoi lopuksi pysyvästi kuusettuakin ellei kaskeamista uusittu. Kyliähän sen sijaan reunustivat lehtikaskimaat, jotka poltettiin tiheästi uudestaan. Niiden metsää olivat nuorehkot koivikot ja haavikot ja kovimmin kulutetuilla mailla puulajikilpailussa kyvykäs, nopeakasvuinen ja karjallekin

huonosti kelpaava leppä. Niinpä kyliä monesti saartoi – ja saartaa paikoin vielä tänään – tiheiden lepinkoiden lämpimänharmaa vyöhyke. Voimaperäisesti kaskettujen seutujen puustokuvasta puuttui lähes tyystin niillä aiemmin yleinen luontainen puulaji (tuo koko huuhtakaskikulttuurin perustekijä): kuusi. Metsät olivat siis itse asiassa maatalouden luomaa kulttuurimaisemaa, eivät luonnonmetsää.

Kaskeamisen loppukaudelle 1860-luvulle tultaessa koko Suomen eteläpuolisko rannikoseutuja lukuunottamatta ja myös Pohjois-Suomen eteläiset osat olivat lähes kauttaaltaan kaskettuja, vaikka Länsi-Suomessa kaskikauden jäljet maisemasta olivat jo häviämässä. Sen sijaan Itä-Suomen asutuilla seuduilla saattoi silmäkantamattomiin puuttua kookas, ”luonnollinen” metsä. Kerrotaan, että eräillä seuduilla oli pärepuutkin haettava

peninkulmain takaa kun kaikki lähimaat olivat vain viljelyksessä olevaa kaskea, laidun-ahoa tai kaskimaalle nousutta nuorta lehtipuustoa. Saksalainen metsänhoitaja Edmund von Bergh kuvasi 1850-luvun Suomen metsätilannetta näin: ”Niin kauvas kuin silmä siintää ei matkamies päivän pitkän kulkiessaan näe mitään muuta kuin lepikoita ja vähäisiä koivumetsiä tai huonukaisia, kitumalla kasvavia vaivaismäntyjä”. Mutta von Bergh matkusti teitä pitkin: kaukaisilla takamailla etäällä kylistä oli sentään kaikkialla jäljellä vanhojakin metsiä.

Isojaon vaikutuksia

Suomalaisen kulttuurimaiseman ja siihen kuuluvan metsämaisemankin kuva muuttui hitaasti mutta varmasti koko Ruotsin valtakuntaa koskeva isojako, joka pantiin toimeen vuosina 1749, 1757, 1762 ja 1775 annettujen asetusten ja jakosääntöjen perusteella. Se saatiin suoritetuksi Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa 80-prosenttisesti jo Ruotsin vallan aikana ja muualla Suomessa pääosin valmiiksi ennen 1800-luvun puoliväliä. Oulun läänissä se siirtyi myöhäisempään aikaan, Kuusamossa peräti 1950-luvulle.

Isojako merkitsi aikaisemmin kylän yhteis- maina pidettyjen metsien jakamista talojen yksityismaiksi. Tämä loi edellytykset vuokra- viljelyyn perustuvan torpparilaitoksen syntymiselle talonpoikaiseen maaseutuyhteisöön (niin yksityis- kuin kruununmaille). Myöhemmin se myöskin aiheutti maata omistamattomille vaikeuksia puutavaran saannissa. Niinikään se – yli sata vuotta syntymänsä jälkeen – loi mahdollisuudet suuria metsä- palstoja isossajaossa saaneiden talojen lähes kohtuuttomalle rikastumiselle puukaupoilla 1870-luvulta lähtien. Noina vuosina se antoi alkutahtea ahkeraan maanviljelyyn perustuvan talonpoikaisen talonpidon moraalille luhistumiselle – metsätuloja kun voitiin saada melkein kuin ilmaiseksi omaa työtä paljon- kaan tekemättä, ja toisaalta voitiin suuria tiloja tyhmästi tehdyissä kauppoissa menettää puutavarayhtiöille.

Isonjaon seurauksena syntyivät myös valtionmetsät. Vaikka metsiä lohkottiin vanhaa nautintoa oikeutta ja manttaalia vastaan pien- tiloille varsin avaralla kädellä (Itä-Suomessa

yhä manttaalia kohden jopa 850 hehtaaria), jäi jäljelle jakamattomia ylijäämiä eli jakope- riä takamaihin. Nämä ns. liikamaat joutuivat kruunun haltuun kruununmetsiksi. Vuoden 1777 määräyksellä talonpojat saattoivat niit- tään lunastaa lisäveroa vastaan, ja Itä-Suomen kaskimetsiä ahnehtivat talolliset hankki- vatkin niitä paljon omien maittensa jatkoksi kaukoviisaammin kuin ehkä arvasivatkaan, mutta Länsi-Suomessa ne yleensä jäivät kruunulle. Suomen eteläpuoliskolla kruunun- maat olivat yleensä pienehköjä – lännessä tosin em. syystä isompia kuin Savossa ja Kar- jalassa – ja ne sijaitsivat usein karuimmilla takamailla. Mutta harvaan asutussa Pohjois- Suomessa metsäalaa joutui valtionmaaksi valtavan laajasti; pohjoisimmissa pitäjissä yksityismaat ovat nykyäänkin vain vähäisiä saarekkeitä suurten valtionmaiden keskellä.

Metsälaidunnus ja lehdestäminen

Kylämaiseman ja siihen liittyvän avoimen peltomaiseman ja toisaalta selväpiirteiseksi metsäksi luettavan metsämaiseman välillä oli lähes kaikkialla maassamme nähtävissä eräänlainen ”välimaisema” -vyöhyke. Se oli laidunnuksen muokkaamaa maisemaa, jonka tyyppi toki vaihteli vivahteikkaasti maamme eri osissa viljelymuodoista, karjan määrästä, kasken suhteellisesta dominanssista, maape- rästä ja ilmastoalueesta riippuen.

Karja kulkikin yhteislaitumella yhteismet- sässä kaluten viljelysten reunametsien haka- maiden ruohoa ja lehtiä, kasvillisuus- ja jopa puustokuvaa muokaten, mutta vaeltaen toisi- naan – yksinään tai kylän paimenen johdatta- mana – kauaksikin takametsiin, joskus niin kauas korpeen, että elikoiden saaminen illaksi lypsytarhaan oli totisen työn takana. Heinän- korjuun jälkeen karja laidunsi heinäniityillä ja -pelloilla. Isostajaosta alkanut metsien yk- sityistymisen muutti laidunnuksjärjestystä vain hitaasti, mutta aikanaan kyllä riidat metsärajoista, niiden aidoista ja karjojen ylit- sekäymisistä tulivat osaksi kylän kitkaisia ja kuohahtelevia naapurussuhteita.

Vanhoilla peltoviljelyseuduillakin kylien peltoaukeita ympäröivät monesti nuoreen lehtimetsään tehdyt pienet kaskialat – esi- merkiksi nauriin, pellavan tai ohran viljely- laikut. Ei peltoaukea juuri missään rajoittu-

nut jyrkästi tummanpuhuvaan havumetsä- muuriin. Pienten kaskihalmeiden, metsitty- mään jätetyille kaskialoille nousseiden pen- saikkojen ja lehtipuukasvustojen, valoisien hakametsien tai kyläaukeaan yhtyvien lai- dunketjujen vyöhyke välitti pehmeästi siirty- mistä avarien rintapeltojen maisemasta kor- pimetsän pimeään umpimaisemaan.

Lehdestäminen oli entisajan karjataloudes- sa tärkeä rehun hankintatapa heinäkeruun ohella. Voimaperäinen laidunnus ja lehdestä- minen loivat eteläisen ja lounaisen saaristo- ja rannikko-Suomen erityiset lehto- eli leh- desniityt, nuo puistomaisiksi muokkautuneet ”puolimetsät” eli ”niittymetsät”. Mutta ”ta- vallista” lehdestämistä harjoitettiin vähän kaikkialla, koska hyvää lehdesmetsää oli yleensä kylien lähireunoilla. Kuivatuilla leh- deskerpuilla jatkettiin lehmien olkipitoista talviruokaa, mutta yleisemmin ne olivat lam- paiden ja vähäisten vuohien talvirehuna. Lehdestämisen kohteina olivat ensi sijassa koivu ja haapa sekä syksyllä leppä; kerput aumattiin tai pantiin latoon kuivumaan. Mis- sä lehdestäminen oli voimakasta, metsäkuva muuttui puutarhamaiseksi. (Huippuesimerk- ki tästä on kuuluisa lehtoniitty, löväng, jolle nimitys *lehdesniitty* sopii paremmin kuin hel- posti harhaanjohtava lehto-biotooppiin vii- taava lehtoniitty-sana.)

Metsämaisema

Metsämaisemalla on – kuten edellä esitetystä kaskikulttuurin jälkien kuvauksesta ainakin välillisesti on käynyt ilmi – historiallinen omi- naislaatu, joka liittyy kiinteästi maatalou- teen ja talonpoikaiseen elämäntapaan. Esi- merkiksi itäsuomalainen metsämaisematyyppi perustuu suurelta osin – vielä tänäänkin havaittavasti – kaskitalouteen, joka on vallin- nut niin äskettäin, että sen jäljet voi lukea maisemasta. Entisille kaukokaskimaille nos- seet männiköt, sekametsät ja etenkin koivikot ovat perustekijänä itäsuomalaisen metsäisen kaukomaiseman ominaislaadussa. Lähimai- semien metsäkuvassa harmaalepikot ja nuo- ret koivikot tai männikkötantereet kertovat vielä kylänreunojen tiheään nautituista kaski- ja laidunmaista.

Yhtäläillä on perinteinen talous voimalli- sesti muokannut metsäkuvaa osissa Pohjan-

maata ja Kainuuta, joiden metsät vieläkin kantavat laajamittaisen tervatalouden jälkiä. Eikä yksinomaan hyvässä mielessä. Kainuus- sa metsät kärsivät vielä tänään paikoittain tervatalouden aiheuttaman ”metsänhaas- kauksen” jäljistä, minkä yhtenä seurauksena on ollut männyn häviäminen sen luontaisilta kasvupaikoilta. Lisäksi määrämittäisiä suur- puita kysynyt laivanrakennus ja vanha saha- teollisuus ovat laajoilla alueilla Pohjanmaalla johtaneet ns. negatiiviseen harsintaan, missä vain alamittainen ja kasvustoltaan heikko – ehkä geneettisestikin heikko – puusto on jää- nyt harvennushakkuissa jäljelle. Koko maas- sa on runsas hirsirakentaminen kautta koko tässä kirjoituksessa kuvailun ajanjakson vai- kuttanut samaan suuntaan. Oman osansa ovat vaatineet vuosittain suurjokiin rakenne- tut suuret lohijat, joihin kuului paljon puu- ta. Paikoin sysitarpeiden ja polttopuun otto- kin on ollut metsää suuresti kuluttavaa, esi- merkiksi ruukkipaikkakuntien ympäristöissä.

Ihminen on aiheuttanut metsäpaloja, mut- ta toisaalta estänyt ja sammuttanut luonnon- kuloja. Kaikissa osissa maamme on kaukai- sissa takamaissa, usein lähempänäkin, säily- nyt myös vanhaa komeaa metsää ennen puunjalostusteollisuuden ja puutavarayhtiöi- den ekspansiota.

Etelä- ja Keski-Lapin konsessiohakuut viime vuosisadan vaihteessa ja kohta sen jäl- keen ovat esimerkki ns. negatiivisen harsin- nan laajasta, melko äskettäisestä käytöstä. Metsätalouden kannalta voitaisiin taas koko kaskikautta pitää kielteisenä ehkä niitä ta- pauksia lukuunottamatta, joissa kohtuullises- ti kasketuille alueille on kasvanut poikkeuk- sellisen hyvää metsää. Kaskikauden jälkiä on ollut kuitenkin myös se ”soiton ja laulun ai- ka” Suomen saloilla, mihin kaskimaille nous- seet laululinturikkaat lehtimetsät ovat karun maamme johdattaneet. Nyt kuusettuvissa metsissämme linnunlaulu harvenee ja tasai- käiset viljelymänniköt ovat lähes äänettämiä.

Tässä kirjoituksessa metsästä kulttuuri- maisemana on erityisesti paneuduttu kaskita- louden vaiheisiin ja vaikutuksiin. Näin on ehkä syntynyt kokonaisuuden kannalta hiu- kan liikaa keski- ja itäsuomalaisen kehityk- seen painottuva kuva metsiemme muuttumi- sesta metsälliseksi kulttuurimaisemaksi, ete- läisimmän ja läntisimmän Suomen vaiheiden jäädessä vähemmälle tässä kuvassa. Mutta kaskikautta on korostettu nimenomaan sen

"havainnollisuuden", so. sen voimaperäisen metsänmuokkauksen ja yhä tänään näkyvien jälkien vuoksi. Kaiken kaikkiaan on tärkeää huomata, että ihmisen mullistava vaikutus luontoon on jo kauan ollut osa myös metsiämme *luonnonhistoriaa*. Suuret luonnonsuojelualueemme ovat yleensä esimerkkejä lähes koskemattomasta, usein kliimaks-tyyppisestä metsäluonnosta. Ihmisen luoma metsähistorian ja metsä-kulttuurimaiseman luonnonsuojelualueita meillä on sen sijaan kovin vähän.

Kirjallisuus

- Alapassi, M., Häyrynen, U. & Linkola, M. 1984. Maisemansuojelu. Julkaisussa: Ruuhijärvi, R. & Häyrynen, U. Ympäristönsuojelu 2. Tampere.
- Aho, P. 1973. Pohjois-Pohjanmaan metsien tila 1800-luvulla. Scripta Historica III. Oulu.
- Anttila, V. 1974. Talonpojan suhde luontoon. Talonpoikaisperinne kunnan kulttuuripolitiikassa. Kokkola.
- Asheim, V. 1978. Kulturlandskapets historie. Ås. Bergh, E. von. 1859. Kertomus Suomenmaan metsistä. Helsinki.
- Grotenfelt, G. 1901. Suomen polttoviljelys. Porvoo.
- Heikinheimo, O. 1915. Kaskikulttuurin vaikutus Suomen metsiin. Metsähallituksen julkaisuja II. Helsinki.

- Ilvessalo, Y. 1924. Suomen metsät. Metsävarat ja metsien tila. Metsäntutkimuslaitoksen julkaisuja 9.1. Helsinki.
- Jutikkala, E. 1958. Suomen talonpojan historia. Helsinki.
- Kalliola, R. 1973. Suomen kasvimaatiede. Porvoo.
- Linkola, M. 1974. Kaskikulttuurin maiseman biologisia ja historiallisia tekijöitä. Savon Luonto 6. Kuopio.
- 1981. Suomalainen kulttuurimaisema. Julkaisussa: Kinnunen, A. & Sepänmaa, Y. Ympäristöestetiikka. Mänttä.
- Maisematoimikunnan mjetintö. 1980. Komiteanmietintö 1980:44.
- Raulo, J. 1981. Koivukirja. Jyväskylä.
- Saloheimo, V. 1976 ja 1980. Pohjois-Karjalan historia II ja III. Joensuu.
- Sarvas, R. 1950. Koivu suomalaisena metsäpuuna. Suomen luonto, vuosikirja 1950. Helsinki.
- Sauramo, M. 1940. Suomen luonnon kehitys jääkaudesta nykyaikaan. Helsinki.
- Simola, H., Grönlund, E. & Huttunen, P. 1984. Ovatko Kerimäen uhrikivet rautakautisia? Julkaisussa: Laine, A. (toim.). Piirtoja itäsuomalaiseen menneisyyteen. Joensuu.
- Soininen, A. 1974, 1975. Vanha maataloutemme. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki - Forssa.
- Suomen taloushistoria. 1980 ja 1982. Osat 1 ja 2. Helsinki.
- Talve, I. 1980. Suomen kansankulttuuri. Helsinki - Mikeli.
- Vilkuna, K. 1978. Isien työ. 5. painos. Keuruu.
- Wirilander, K. 1960. Savo kaskisavujen kautena. Savon historia III. Kuopio.
- Ylikangas, H. 1986. Käännekohtat Suomen historiassa.

Total of 23 references

Summary

The forest as a cultural landscape

The fundamental structure of the Finnish landscape and the various forms it takes are created by its natural history. The main features of the landscape are a result of the preglacial erosion processes and of the structural lines or grain of the bedrock. The microstructure of the landscape is created by the Ice Age and by the melting processes of the Continental Ice.

On this base the successive development of the vegetation has made its impact. Upon the basic forms and microfeatures, man has created series of "landscape layers", the cultural landscape.

A sharp-eyed observer can distinguish the effects of different historical periods as a living reality in the landscape picture of today. In every landscape a certain historical stratification can be demonstrated.

From the viewpoint of natural sciences it is interesting

to note that plant societies (types of vegetation and floral biotopes) and even larger ecosystems are creations of respective periods of economic history. When methods of land use of a certain era are changed or terminated, the existing ecosystems are also renewed. The state of the landscape is the final outcome of a series of historical events. The structure and the appearance of the landscape is explained by this evolution, which has been regulated by natural processes and human labour. Only by examining both of these can we understand the present state of the landscape.

In the 16th, 17th and 18th century the amount of "well-established" cleared fields in Finland was rather small. With slash-and-burn agriculture, and forest fires caused accidentally by slash-and-burn cultivators, the impact of man reached distant natural areas and primeval forests. The slash-and-burn cultivation (Fi: *kaskiviljely*) was practiced alongside permanent arable farming (Fi: *pelloviljely*). But in very large areas of inland-Finland, the slash-and-burn cultivation was the only type of agricul-

ture, and burned areas were often large. In addition, timber cuttings and tar production put heavy strains on the forest resources.

Slash-and-burn cultivation was rotational, each plot being used only for a short time, usually from one to four (maximum eight) crop years. After cultivation, the land was abandoned and the cultivator had to find a new suitable forest area.

An extensive slash-and-burn economy existed in remote parts of Finland up to the 1870's. Since then, the growth of forest industries have caused such an increase in the value of timber that slash-and-burn activities became uneconomic. The peasants of the remotest rural regions, who had slashed and burned on rented lands, found themselves in a real crisis.

Abandoned slash-and-burn areas near the villages developed into meadow pastures for the cattle (Fi: *niittylaidun*; *aholaidun*) or into semi-forested grazing lands (Fi: *haka*, *metsähaka*). Remote slash-and-burn areas, when abandoned, afforested naturally, following the natural succession of tree species.

Slash-and-burn cultivation and cattle pasturing in woods are good examples of a spontaneous rural land use pattern.

The lightly mechanized land use of the "self-supportive" peasant economy has shaped the original landscape over the centuries, creating different types of economic landscapes: field landscapes, meadow landscapes, forest pastures and various types of slash-and-burn forests.